

УДК 340.132 (477)

О.В. Кривов'яз
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Університет економіки та права «КРОК»

Форми забезпечення правопорядку інститутами громадянського суспільства

В статті обґрунтовано сутність та значення забезпечення правопорядку недержавними структурами. На підставі цього сформульовано визначення форм забезпечення правопорядку, здійснено їх класифікацію та характеристику. Також здійснено перелік суб'єктів забезпечення правопорядку та форм їхньої діяльності в зазначеній сфері.

Ключові слова: забезпечення правопорядку, форми забезпечення правопорядку, недержавні форми забезпечення правопорядку, правові форми забезпечення правопорядку, організаційні форми забезпечення правопорядку.

О.В. Кривов'яз
кандидат юридических наук,
доцент кафедри теорії та історії держави і права,
Університет економіки та права «КРОК»

Формы обеспечения правопорядка институтами гражданского общества

В статье обоснована сущность и значение обеспечения правопорядка негосударственными структурами. На основании этого сформулировано определение форм обеспечения правопорядка, осуществлена их классификация и характеристика. Также составлен перечень субъектов обеспечения правопорядка и форм их деятельности в данной сфере.

Ключевые слова: обеспечение правопорядка, формы обеспечения правопорядка, негосударственные формы обеспечения правопорядка, правовые формы обеспечения правопорядка, организационные формы обеспечения правопорядка.

O. Kryvoviaz
Ph.D. in Law,
Docent of the Department of Theory and History of State and Law,
«KROK» University

Forms of Enforcement of Law and Order by Institutions of Civil Society

In the article revealed essence and importance of providing of law and order by non-state structures. Based on this definition formulated forms of providing of law and order, their classification and characterization. Also made the list of the rule of providing of law and order, forms of activity in this area.

Keywords: providing of law-and-order, forms of providing of law-and-order, non-state forms of providing of law and order, legal forms of providing of law and order, organizational forms of providing of law and order.

Постановка проблеми

За загальним переконанням, що панує в сучасній юридичній науці, забезпечення правопорядку є прерогативою держави, однак вказаний суб'єкт неспроможний належним чином здійснювати таку діяльність без активного і постійного залучення широких мас населення. Підтримка громадян і громадських організацій – одна з умов ефективного забезпечення правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Свого часу теоретичні та практичні питання забезпечення правопорядку були предметом вивчення значної групи відомих правників. Завдяки зусиллям С. Алексеєва, В. Бабаєва, В. Барчука, В. Бесчастного, Є. Гіди, А. Крижанівського, П. Рабіновича, О. Сауляка, Ю. Тихомірова, Т. Шамби, Л. Явича та інших було розроблено теорію правопорядку, основні положення якої до сьогодні є вельми актуальними.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми

Незважаючи на актуальність проблеми забезпечення правопорядку, питанню забезпечення правопорядку недержавними структурами не приділено належної уваги. Нині досить мало наукових праць, які були б присвячені аналізу форм забезпечення правопорядку інститутами громадянського суспільства.

Формулювання цілей статті

Вважаємо за необхідне дати визначення забезпечення правопорядку, проаналізувати роль та значення в здійсненні цієї діяльності інститутів громадянського суспільства. Окрім цього, слід сформулювати дефініцію видів форм діяльності в сфері забезпечення правопорядку недержавних структур.

Виклад основного матеріалу дослідження

Відповідно до ст. 36 Конституції України громадяни України мають право на свободу об'єднання у політичні партії та

громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод і задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [1]. Тобто громадяни в демократичній, правовій, соціальній державі, якою прагне бути Україна, мають право на добровільній основі як індивідуально, так і через громадські організації та об'єднання, брати участь в управлінні державними справами, серед яких і забезпечення правопорядку.

На думку Є. Гіди, громадянське суспільство є сукупністю всіх недержавних структур і людей, які самоусвідомлюють себе саме в якості недержавної, неурядової організації; це інститути, які є достатньо сильними для того, щоб відстоювати свої інтереси, жодним чином не заважаючи при цьому державі зберігати стан правопорядку, стабільності та керованості країною. Науковець вважає, що громадянське суспільство створює унікальний порядок, який спонтанно впливає з внутрішньої солідарності людей, котрі працюють, не потребуючи жодного примусу чи адміністративного управління. Саме тому для структур громадянського суспільства типовими є не вертикальні, а горизонтальні, партнерські стосунки [2, с. 63].

Правовою основою діяльності інститутів громадянського суспільства, зокрема громадських формувань у сфері забезпечення правопорядку, є Конституція України (ст. 36), Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року, а також низка інших нормативно-правових актів [3].

Перед тим, як розглядати недержавні форми забезпечення правопорядку, слід нагадати, що ми розуміємо під категорією «забезпечення правопорядку». Це система умов, заходів і засобів, за допомогою яких суб'єкти/учасники правопорядку здійснюють необхідний вплив на суспільні відносини у сфері правопорядку.

Дослідження недержавних правових

форм забезпечення правопорядку для сучасної теорії держави та права є одним із найважливіших напрямів наукових досліджень, оскільки в процесі аналізу даної проблеми постає низка питань, пов'язаних із такими фундаментальними проблемами, як правове регулювання суспільних відносин, функції, принципи організації і діяльності інститутів громадянського суспільства та громадян у сфері забезпечення правопорядку.

Форми забезпечення правопорядку – це форми діяльності суб'єктів забезпечення правопорядку в цій сфері. Основною відмінністю між державними та недержавними формами забезпечення правопорядку є суб'єкти їх здійснення. Тобто, в першому випадку ця діяльність здійснюється державою або її органами та посадовими особами, а в іншому – інститутами громадянського суспільства (громадськими організаціями, окремими громадянами, органами місцевого самоврядування, ЗМІ).

На нашу думку, під *недержавними формами забезпечення правопорядку* слід розуміти правомірну діяльність інститутів громадянського суспільства, що спрямована на встановлення належного рівня правопорядку та може здійснюватися як у правових, так і організаційних формах.

На думку П. Кунакова, забезпечення правопорядку суб'єктами громадянського суспільства може здійснюватися в наступних організаційно-правових формах: нормотворчість (законодавча в процесі референдуму і підзаконна нормотворчість органів місцевого самоврядування); правоохоронна діяльність (участь позаштатних працівників міліції, народних дружинників в охороні громадського порядку, захист власності громадян працівниками приватних охоронних підприємств, прав громадян в суді адвокатами та ін.); здійснення правосуддя судом за участі присяжних засідателів; контроль за правоохоронними органами різними суб'єктами громадянського суспільства (правозахисні організації, спостережні ради, Комісія з прав людини); громадянська самооборона, що здійснюється громадянами в різних формах [4, с. 131].

На думку І. Хомишин, правові форми являють собою однорідну діяльність, яка пов'язана з прийняттям правових актів і тягне за собою юридично значимі наслідки. Автор виділяє чотири основні форми правової діяльності органів місцевого самоврядування: установчу, правотворчу, правозастосовчу, контрольно-наглядову [4].

Як уже було вказано, *правові форми забезпечення правопорядку* – це діяльність суб'єктів/учасників забезпечення правопорядку, спрямована на виконання юридично значущих дій у вказаній сфері, що спричиняють юридичні наслідки. *Неправові (організаційні) форми* – діяльність суб'єктів/учасників забезпечення правопорядку, що полягає у виконанні фактичних дій та операцій, що виконуються в межах правових форм і не спричиняють юридичні наслідки.

Особливостями недержавних правових форм забезпечення правопорядку є те, що це ініціативна і правомірна діяльність інститутів громадянського суспільства у сфері правопорядку, що тягне за собою юридичні наслідки.

На нашу думку, до недержавних правових форм забезпечення правопорядку доцільно віднести *нормотворчу, установчу, правозастосовну та контрольную форми*.

Нормотворча форма забезпечення правопорядку інститутами громадянського суспільства проявляється як:

- законотворчість народу (громадянського суспільства), що безпосередньо виражається у вигляді всенародного референдуму, який має найвищу юридичну силу;
- підзаконна нормотворчість 1) територіальної громади, що здійснюється у формі місцевого референдуму або загальних зборів громадян, результатом проведення яких є статут територіальної громади та акти рішення, що мають юридичну силу в межах територіального утворення; 2) органів місцевого самоврядування. Право ухвалювати рішення надається представницьким органам місцевого самоврядування і головам комунальних утворень міст, сіл, селищ. Їхні акти також діють у певних територіальних межах; 3) громадських об'єднань та організацій,

що здійснюється шляхом делегування їм державою нормотворчих повноважень у межах чинного законодавства, санкціонування державою актів, що ними прийняті, та спільне ухвалення актів разом із державою; 4) трудових колективів (колективні договори та угоди). Тобто в даних випадках мова йде про корпоративну нормотворчість, що полягає у виданні норм і правил, які обов'язкові для виконання тільки в межах певної групи, організації.

Слід наголосити, що результати нормотворчої діяльності суб'єктів громадянського суспільства не повинні суперечити Конституції України та чинному законодавству. Отже, *нормотворча форма забезпечення правопорядку* – це діяльність суб'єктів громадянського суспільства щодо створення норм права, їх зміни і скасування з метою встановлення належного рівня правопорядку в суспільстві та державі.

Однак видані нормативні акти повинні ефективно реалізовуватися, щоб отримати відповідний результат у сфері забезпечення правопорядку. Поширена думка, що *правозастосовну* діяльність можуть здійснювати тільки компетентні посадові особи органів державної влади. Проте В. Баранов та А. Леонтьєв вважають, що правозастосування – це суто державновладна діяльність і, відповідно, нею можуть займатися виключно державні органи, посадові особи держави та спеціально уповноважені громадські організації. Сьогодні суб'єктами правозастосування можуть бути не тільки державні органи та посадові особи держави, але й велика кількість посадових осіб інших організацій (комерційних і некомерційних), які в межах своєї компетенції також є суб'єктами правозастосовної діяльності [6, с. 66]. Ми поділяємо цю позицію та вважаємо, що правозастосовну діяльність здійснюють і органи місцевого самоврядування, й інститути громадянського суспільства, й окремі громадяни. Суб'єктами правозастосування можуть бути окремі громадяни, громадські організації, засоби масової інформації, органи місцевого самоврядування. Наприклад, органи місцевого самовря-

дування дану форму реалізують шляхом прийняття місцевою радою рішень індивідуального характеру. Варто підкреслити, що у випадку правозастосовної форми забезпечення правопорядку інститутами громадянського суспільства відсутня така специфічна ознака, як примус.

Отже, *правозастосовна форма* забезпечення правопорядку – це діяльність, спрямована на реалізацію норм права шляхом наділення одних учасників правовідносин суб'єктивними правами і покладення на інших відповідних юридичних обов'язків.

Установча форма – діяльність, спрямована на виконання правозначущих дій з формування, перетворення або скасування органів та організацій, їхніх структурних підрозділів, що забезпечують правопорядок. Безпосередня мета установчої діяльності – кадрове забезпечення органів та організацій. Наприклад, в органах місцевого самоврядування така форма діяльності притаманна місцевим радам та їхнім виконавчим комітетам, які з метою ефективного забезпечення правопорядку створюють відповідні муніципальні структури. Підтвердженням цього є створення органами місцевого самоврядування місцевої міліції, яка фінансується з місцевого бюджету, що передбачено ст. 26 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [7]. Установчі провадження, що здійснюються місцевими радами та їхніми виконкомами, завершуються прийняттям відповідних рішень.

Правоохоронна (правозахисна) форма – діяльність, що полягає у виконанні правових дій, спрямованих на захист суспільних відносин від будь-яких посягань, відновленні правового стану в разі спричинення шкоди суб'єктам права, інтересам суспільства, правопорядку. На захисті правопорядку перебувають не тільки державні органи, а й недержавні організації.

Громадянське суспільство об'єднує різноманітні організації, кожна з яких не тільки захищає себе, а й відстоює політичні та соціальні інтереси певної соціальної групи, так звані правоохоронні організації – особливий вид громадських (недер-

жавних) організацій, що не мають на меті отримання прибутку, діяльність яких безпосередньо спрямована на захист прав і свобод людини та громадянина, забезпечення правопорядку і контроль за здійсненням такої діяльності держави. Недержавними правозахисними організаціями є: а) адвокатура; б) недержавні нотаріуси; в) інші правозахисні недержавні організації; г) міжнародні неурядові правозахисні організації.

Не менш актуальною є важливість такої правової форми діяльності в сфері забезпечення правопорядку, як *контрольно-наглядова*. В сучасному суспільстві можна говорити про попередній та ретроспективний вияви контрольної форми забезпечення правопорядку. До першого виду контролю можна віднести попереднє обговорення, узгодження, затвердження рішення. Другий вид – реакція на вже ухвалені рішення та його наслідки. Громадський контроль здійснюється об'єднаннями громадян і самими громадянами. У процесі здійснення контролю влади з боку громадськості особливе місце займають професійні спілки, що контролюють дотримання прав трудових колективів, вимог трудового законодавства, виконання колективних договорів, санітарних норм, техніки безпеки та питань соціального захисту. Також до інститутів громадянського суспільства, що відіграють важливу роль у сфері забезпечення правопорядку та діють у недержавній правовій формі, здійснюючи контролюючі функції за діяльністю державної влади, слід віднести адвокатуру, нотаріат та їхні професійні об'єднання. Наприклад, адвокат є захисником не тільки приватних інтересів окремої особи, але й інтересів усього суспільства. Тобто адвокат захищає права приватної особи в інтересах суспільства.

Отже, можна виділити такі види (форми) громадянського контролю за діяльністю держави у сфері забезпечення правопорядку:

- всенародне голосування, місцеві референдуми;
- використання громадянами своїх політичних прав і свобод;

- використання організаційно-правових гарантій забезпечення прав і свобод людини;

- використання права на створення громадських об'єднань з метою здійснення громадянського контролю в тій чи іншій сфері суспільного життя;

- оскарження до суду неправомірних дій органів влади та державних службовців;

- звернення, заяви, скарги громадян на діяльність органів влади;

- створення громадських палат для обговорення проектів законів, підзаконних актів.

Окрім цього, деякі громадські організації мають широке коло контрольних повноважень. Такі громадські організації та їхні представники можуть складати протоколи про адміністративні правопорушення, застосовувати заходи адміністративного примусу, оформляти акти перевірок. Дані дії тягнуть за собою настання юридичних наслідків. Наприклад, відповідно до ст. 255 Кодексу України про адміністративні правопорушення передбачено перелік осіб, які наділені правом складати протоколи про адміністративні правопорушення, серед яких представники восьми громадських організацій [8].

На нашу думку, для досягнення належних результатів у сфері забезпечення правопорядку необхідне комплексне використання всього арсеналу правових форм діяльності. Окрім цього, потрібно вживати більш ефективні заходи для реалізації та надання правозастосовної і контрольної форм діяльності недержавних суб'єктів забезпечення правопорядку обов'язкового характеру.

В більшості випадків інститути громадянського суспільства здійснюють діяльність у сфері забезпечення правопорядку в організаційних формах.

До недержавних організаційно-правових форм забезпечення правопорядку ми відносимо:

- *організаційно-регламентаційну*;
- *організаційно-господарську*;
- *організаційно-ідеологічну (інформаційну)*;

– *організаційно-контролюючу.*

Організаційно-регламентаційна форма забезпечення правопорядку полягає у розробці наукових рекомендацій з метою ефективного забезпечення правопорядку; підготовці проектів документів; створенні громадських організацій; підборі і розміщенні кадрів та іншій поточній роботі із забезпечення діяльності громадських організацій і формувань.

Організаційно-господарська форма – організація обліку та статистики, постачання та інша оперативно-технічна та господарська робота. Відображенням матеріальних форм є різні операції, які пов'язані з постачанням, прийманням і передачею матеріальних, грошових та інших коштів, а також майна, устаткування тощо. Крім цього, до зазначених дій можна віднести також різні операції, які пов'язані з видачею виконавчих документів тощо. До дій технічного характеру відносяться всі допоміжні технічні операції, пов'язані із забезпеченням місцевих рад та їхніх виконавчих органів усім необхідним; додержання необхідної форми при виданні правових актів; інформаційно-довідкова робота; всі види статистичної роботи та діловодство.

Організаційно-ідеологічна (інформаційна) форма забезпечення правопорядку знаходить свій вияв в організації інформування про реальний стан правопорядку в країні, формуванні суспільної думки, проведенні іншої пропагандистської роботи з метою підвищення рівня правової свідомості громадян та покращення стану правопорядку. Вказана форма включає в себе і виховну роботу, що виявляється в організації культурного дозвілля членів громадських організацій, діяльність яких безпосередньо спрямована на встановлення належного рівня правопорядку в суспільстві. Організаційно-ідеологічна діяльність – це повсякденна оперативно-роз'яснювальна, виховна робота (роз'яснення законів та інших нормативних актів, формування суспільної думки; робота засобів масової інформації тощо).

До суспільно-організаційних заходів належить широке коло дій, які здійсню-

ються як у процесі організаційної роботи всередині тої ж таки громадської організації, так і в «зовнішній» її роботі: роз'яснювальна робота серед населення, правова пропаганда. Суспільно-організаційну роботу неможливо детально регламентувати нормами права, а також установити для кожної дії суворі правові межі, оскільки це може призвести до згортання творчої ініціативи, внести елементи формалізму. Суспільно-організаційні заходи врегульовані нормами права лише в частині спрямованості цієї діяльності, періодичності проведення заходів і т. д.

Організаційно-контролююча форма забезпечення правопорядку – здійснення недержавного контролю у сфері забезпечення правопорядку, якому притаманний рекомендаційний характер.

Необхідно зазначити, що єдиного розуміння змісту терміна «громадський контроль» в юридичній літературі на сьогодні немає. Наприклад, А. Мельник, О. Смоленський, А. Васіна, Л. Гордієнко під громадським контролем розуміють один із видів соціального контролю, який здійснюється об'єднаннями громадян та окремими громадянами і є важливою формою реалізації демократії та способом залучення населення до управління суспільством і державою [9, Щодо законодавчого визначення громадського контролю, то у Законі України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами» цивільний (привіряємо його до громадського) контроль визначено як комплекс здійснюваних відповідно до Конституції і законів України правових, організаційних, інформаційних заходів для забезпечення неухильного дотримання законності й відкритості в діяльності всіх складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави, сприяння їхній ефективній діяльності й виконанню покладених на них функцій, зміцненню державної та військової дисципліни. Серед суб'єктів громадського контролю названо Верховну Раду України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, Президента України, Раду національної безпеки і оборони України;

Кабінет Міністрів України; центральні та місцеві органи виконавчої влади в межах повноважень, визначених законом; органи місцевого самоврядування в межах повноважень, визначених законом; прокуратура України; судові органи України; громадяни України та громадські організації, утворені відповідно до Конституції України для здійснення і захисту прав та свобод громадян та задоволення їхніх політичних, економічних, соціальних, культурних інтересів; засоби масової інформації [10].

Однак Є. Гіда вважає, і ми поділяємо його думку, що доцільно було б виділити контроль парламентський; контроль президентський; контроль з боку органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування; контроль і нагляд з боку судових органів та нагляд з боку прокуратури як різновиди державного контролю, а не громадського. Суб'єктами громадського контролю мають бути громадянин, соціальна група, громадська організація [2, с. 219].

Здійснення демократичного громадського контролю за діяльністю державних органів є обов'язковою умовою нормального функціонування будь-якої цивілізованої держави, основною ознакою її прямування шляхом розвитку демократичного суспільства. Варто також згадати і вплив сили громадської думки, що є одним із найдавніших суспільних феноменів. Реалізуючи свою експресивну функцію, громадська думка дає оцінку дій влади, спрямованих на розв'язання певної суспільної проблеми, визначає діяльність державних органів.

Можна також говорити і про консультативну функцію, що реалізується через продукування суб'єктами громадської думки конкретних вирішень актуальних суспільних проблем, які ретранслюються для суспільства та влади через ЗМІ, відкриті публічні дискусії, громадські слухання, тобто форми публічної суспільної комунікації виключно в умовах демократичного суспільства, для якого саме народ є єдиним джерелом влади. Громадська думка є невід'ємною складовою системи забезпечення правопорядку та незмінним

чинником розвитку соціуму в умовах розбудови демократичної, правової, соціальної держави.

До механізмів громадського контролю в Україні відносять звернення, інформаційні запити, опитування, громадські слухання, моніторинг діяльності тощо.

Діяльність громадських формувань має досить самостійний характер. Органи місцевого самоврядування реєструють і координують їхню діяльність, надають всіляку допомогу та підтримку в їх створенні, а повсякденна (оперативна) діяльність громадських формувань організовується, спрямовується й контролюється відповідними органами внутрішніх справ [7].

Дієвою формою участі громадян у забезпеченні правопорядку є громадські організації, створені для сприяння діяльності з охорони громадського порядку – це будинкові, вуличні, квартальні, батьківські комітети, товариства ветеранів, громадські вихователі тощо.

В умовах побудови демократичної правової держави дедалі важливішого значення набувають питання укріплення законності та правопорядку, виховання відчуття громадського обов'язку і свідомої дисципліни, формування високих ідейних та моральних якостей у громадян України. Успішне вирішення цих завдань можливе лише на основі об'єднання зусиль і координації діяльності державних органів та громадськості, узгодженості цієї діяльності, активне застосування виховної, профілактичної роботи як найбільш перспективного та гуманного напрямку в сфері забезпечення правопорядку.

До інших форм участі інститутів громадянського суспільства у забезпеченні правопорядку необхідно віднести і такі форми, як інститути громадських помічників поліції і довірених осіб, залучення до охорони помешкань громадян охоронців-консьєржів, які підбиралися б із числа мешканців будинку. До нових форм участі громадян можна віднести діяльність комерційних та охоронних служб захисту інтересів держави, підприємств, установ, організацій, громадян від злочинних дій, які під час виконання завдань

з охорони власності та інших майнових та особистих прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб також припиняють злочини та інші правопорушення й затримують осіб, винних у їх скоєнні.

Висновки

Перелік вищезазначених форм участі громадян у забезпеченні правопорядку не є вичерпним. Розвиток суспільства зумовлює скасування застарілих форм і породжує нові, більш придатні. Розширення, вдосконалення діючих форм участі

громадськості у сфері забезпечення правопорядку, виникнення нових – це закономірний процес [11, с. 15]. Будь-яка форма громадської самодіяльності, що виникає, разом із державною регулятивністю є невід'ємною складовою системи забезпечення правопорядку. Процес підвищення ролі громадськості у цій сфері знаходиться нині у такій фазі, коли громадськості треба ширше, ефективніше освоювати та реалізувати надані державою права, підвищуючи при цьому якість своєї діяльності у сфері забезпечення правопорядку.

Література

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Заголовок з екрана.
2. Гіда Є.О. Деонтологічні засади забезпечення прав і свобод людини та громадянина працівниками міліції у сфері правопорядку [Текст] : монографія / Є.О. Гіда. – К. : ФОП О.С. Ліпкан, 2011. – 416 с.
3. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22.06.2000 № 1835-III / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1835-14> – Заголовок з екрана.
4. Кунаков П.А. Участие субъектов гражданского общества в обеспечении правопорядка как форма проявления социально-правовой активности : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Кунаков Петр Александрович. – Владимир, 2007. – 170 с.
5. Хомишин І.Ю. Адміністративно-правові аспекти вдосконалення співпраці ОВС та ОМС щодо забезпечення правопорядку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Хомишин Ірина Юріївна. – Л., 2010. – 198 с.
6. Баранов В.М. Муниципальные правовые акты в системе источников российского права : [монография] / В.М. Баранов, А.В. Леонтенков. – Н. Новгород, 2006. – 424 с.
7. Про місцеве самоврядування: Науково-практичний коментар / Зав. ред. М.В. Вермешук. – К. : Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – 400 с.
8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 № 8073-Х / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> – Заголовок з екрана.
9. Денисов Р.И. Теория государства и права / Р.И. Денисов – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 620 с.
10. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами : Закон України від 19 черв. 2003 р. № 975-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 46. – Ст. 366.
11. Кривов'яз О.В. Недержавні форми забезпечення правопорядку / О.В. Кривов'яз // Теоретико-практичні механізми розбудови правової держави в Україні : Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 28–29 черв. 2013 р.). – Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2013. – С. 13-15.